

MONIKA KAŻMIERCZAK

Uniwersytet Łódzki, Zakład Dialektologii Polskiej i Logopedii

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4396-3627>

Rodzaje i funkcje gestów fonicznych wykorzystywanych w postępowaniu logopedycznym

Types and Functions of Phonic Gestures Applied in Speech Therapy

STRESZCZENIE

Gesty foniczne stanowią narzędzie komunikacji i regulatora stosunków społecznych, ich znaczenie zależy od intencji nadawcy, odczytywanej w określonej konsytuacji. Gesty foniczne mogą przyjmować różne formy: niezleksykalizowane lub bardziej ujęzykowane i pełnić wiele funkcji w postępowaniu logopedycznym, również z dziećmi w wieku przedszkolnym. Nie tylko dopełniają znaczenie słów, podkreślają lub wyjaśniają znaczenie przekazu werbalnego, strukturyzują przebieg interakcji, ale czasami stają się ekwiwalentem całego komunikatu. Analiza dźwiękowych ruchów mimicznych ułatwia identyfikację uczuć i nastrojów, jakie towarzyszą spotkaniu podmiotów logopedycznych, określa możliwość regulowania przebiegu rozmowy i dostosowania się do sytuacji, a także wpływa na jakość stosunków międzyludzkich w interakcji.

Słowa kluczowe: interakcja komunikacyjna, gest foniczny, postępowanie logopedyczne

SUMMARY

Phonic gestures constitute a communication tool as well as a regulator of social relationships and their meaning depends on the intentions of the sender, which is understood in a particular consituation. Phonic gestures may take on various forms: non-lexical or more lingual, they may also play many roles in speech therapy, also with kindergarten age children. Not only do they complement the meaning of words, but also emphasise or explain the meaning of a verbal statement, they provide structure for the course of interaction and occasionally become an equivalent of the whole statement. The analysis of sonic mimic movements enables identification of emotions and moods that accompany the meeting of speech therapy subjects, it determines the possibility of regulating the course of a conversation and adjusting to the situation, it also influences the quality of personal relationships in interactions.

Key words: communication interaction, phonic gesture, speech therapy

WPROWADZENIE

Komunikacyjna perspektywa badań w lingwistyce, uznająca pozajęzykowe oraz językowe środki porozumiewania się za równorzędne i wzajemnie dopełniające instrumenty komunikacji, ma swoje źródła w XIX-wiecznych koncepcjach psychologizujących i językoznawstwie funkcjonalnym. Jeśli przyjąć, że każde zachowanie człowieka jest komunikatem (Watzlawick i in. 1967), zachowania niewerbalne również mogą służyć negocjowaniu i budowaniu znaczeń w interakcji, wyrażaniu emocji lub potrzeb mentalnych i komunikacyjnych. Taka perspektywa badań bierze pod uwagę zdarzenia komunikacyjne, tj. sytuacje obejmujące „przynajmniej dwa akty mowy w przestrzeni interakcyjnej między nadawcą i odbiorcą, w której dochodzi do realnej komunikacyjnej aktywności obu stron – werbalnej, niewerbalnej bądź mieszanej” (Antas, Majewska 2006, 56–57). Znaczenie poszczególnych zachowań niewerbalnych wyłania się i kształtuje w konsytuacji, w której całość warunkuje interpretację składowych, a refleksji poddawane są również niejęzykowe elementy interakcji, w tym m.in.: relacje między nadawcą a odbiorcą, intencja komunikacyjna, postawa ciała, gesty.

Interakcja społeczna za pomocą świadomie stosowanych dźwięków (bezfonemowych, artykułowanych i in.) wymaga celowych działań nadawcy oraz usankcjonowanego w kontekście znaczenia, czytelnego zarówno dla nadawcy, jak też odbiorcy (Krzemiński 1986). Z intencją komunikacyjną, jak również interpretacją i modyfikowaniem przekazu w interakcji są nierozzerwalnie związane różnego typu gesty (Załaźńska 2014), w tym gest foniczny (*phoneo* – z gr. ‘wytwarzać dźwięki’, ‘mówić’), synonimicznie określane terminami: *Lautgebärde*, *Lautgeste*, *gesti fonici imitativi*, *gesti fonici indicativi*, *dźwiękowy ruch mimiczny*, *znak działający słuchowo*. Zjawisko to stanowi przedmiot zainteresowania wielu dziedzin nauki, m.in. teorii radia (J. Mayen, E. Pleszkun-Olejniczakowa, S. Bardijewska), sztuki aktorskiej (S. Wołkoński), psychologii mowy (W. Wundt, F. Kainz) czy językoznawstwa (F. Ameka, C.W.L. Heyse, T. Milewski, H. Steinhil, T. Wharton).

Z punktu widzenia językoznawstwa w komunikacji słownej można wyróżnić trzy główne typy kodów: językowy, parajęzykowy oraz pozajęzykowy. W modelu dialogu wyróżniającym dwie płaszczyzny opisujące relacje między nadawcą i odbiorcą: interakcyjną i personalną¹, nakładające się na płaszczyzny ideacyjną i modalną (Załaźńska 2006), gesty foniczne można interpretować na tle różnych zachowań językowo-komunikacyjnych uczestników. Perspektywa komuni-

---

¹ Działania interakcyjne dotyczą tematów i problemów poruszanych w dialogu przez rozmówców, działania interpersonalne zaś charakteryzują stosunek do rozmówcy jako bytu osobowego, *Ty/Innego* (por. Kaźmierczak 2016).

kacyjna pozwala uznać znak działający słuchowo za narzędzie porozumiewania się o funkcji często pokrewnej lub tożsamej komunikatom słownym, choć w formie wykraczającej poza językowy inwentarz.

GEST – GEST ZNACZĄCY – GEST FONICZNY

Rozumienie znaku działającego słuchowo przez pragmatykę komunikacji jest bliskie założeniom interakcjonizmu symbolicznego w socjologii. W interakcji społecznej, wzajemnym oddziaływaniu człowieka na innego, istotną rolę odgrywa gest. Dla George'a H. Meada (1975) gest to każdy ruch, który wywołuje reakcję. W przypadku człowieka jest on świadomy², gdyż podyktowany chęcią uzyskania przewidywanej przez nadawcę reakcji, odpowiedzi ze strony odbiorcy, dla którego gest nabiera znaczenia w akcie interpretacji: „odbiorca gestu reaguje na niego tak, jak gdyby zostało wykonane całe działanie” (Lejzerowicz 2003, 305). G.H. Mead odróżnia gesty od symboli (gestów znaczących) – te są świadome również dla działającego nadawcy, wywołują u niego taką samą reakcję, jak u odbiorcy (Krzemiński 1986). W myśl teorii działania G.H. Meada, i gesty, i symbole są formami aktywności komunikacyjnych, łączą bowiem w sobie elementy biologiczne oraz społeczne, poza warstwą fizyczną zawierają też psychiczną motywację. Gest znaczący nie jest zaledwie wyrazem emocji człowieka. Dzięki świadomości wykonywane gesty są poddawane autorefleksji sprzyjającej lepszemu poznaniu siebie, wpływającej na zmianę postawy człowieka wobec siebie i innych. Interakcja, zapośredniczona przez symbole oraz ich interpretacje, staje się źródłem znaczeń w różnych sytuacjach komunikacyjnych (Blumer 1984).

Za podstawowe i dominujące źródło znaczeń H.G. Mead uznaje komunikację językową³. Gesty wokalne pozostają słyszalne dla wszystkich uczestników interakcji o prawidłowym słuchu fizycznym, możliwość zaś odbierania własnego komunikatu słownego i posiadanie nad nim kontroli słuchowej (autoaudycja, autofonacja) są możliwe dla nadawcy niemal w każdym miejscu, czasie bądź okolicznościach. Według tezy G.H. Meada, uświadomione gesty posiadające pewne uniwersalne znaczenie, oddziałujące identycznie zarówno na odbiorcę, jak i na nadawcę – to symbole, zatem i gesty foniczne za takowe trzeba uznać. Teoretycy radia również postrzegają dźwiękowy ruch mimiczny jako gest znaczący. Sława Bardijewska definiuje gest foniczny jako element mający „[...] pełną autonomię znaczeniową, a jego współwystępowanie ze słowem artykułowanym dowodzi

² Świadoma komunikacja za pomocą gestów prowadzona jest tylko przez ludzi, ponieważ jest równocześnie samoświadoma (Mead 1975).

³ H.G. Mead deprecjonuje komunikację niewerbalną, lecz współcześnie doceniane jest znaczenie różnych kodów w komunikacji – poza językowym również: ikonicznego, proksemicznego, kinetycznego, prozodycznego czy akustycznego.

integralności sfery językowej i pozawerbalnej oraz związku między dwiema warstwami mowy – artykulacyjną i gestyczną; przekazuje on te treści, które nie poddają się procesowi werbalizacji” (Bardijewska 1977, 127). Gesty foniczne mają status znaków, tj. ich znaczenie można wnioskować po zachowaniach i reakcjach odbiorcy, odczytującego i interpretującego przekaz w konkretnej sytuacji komunikacyjnej na podstawie sumy współwystępujących elementów słownych i zachowań pozawerbalnych.

W badaniach niewerbalnej struktury dialogu za gesty foniczne w czystej postaci (pierwotne) uznaje się te o niskim stopniu ujęzykowania, tj. partykuły, onomatopeje, ekspresywa, impresywa, ewentualnie wyrazy wykrzyknikowe (por. Krupska-Perek 2001). Jednak według Józefa Mayena (1972), gest foniczny może przyjmować różne formy niezleksykalizowane lub bardziej ujęzykowane. Mając świadomość płynnej granicy pomiędzy wskazanymi kategoriami, badacz w swojej klasyfikacji wyróżnił:

1. gesty interiekiyjne⁴ – oddające uczuciowe lub woluntalne zabarwienie wypowiedzi mówiącego; silnie związane z treścią i stosowanymi wyrazami wykrzyknikowymi⁵, ponieważ zarówno intonacja, jak i tempo wypowiedzi dookreślają znaczenie przekazu oraz emocje w nim zawarte; za Zenonem Klemensiewiczem (1937) J. Mayen wskazuje, że interiekcje można podzielić na dwie grupy:
  - a) właściwych wyrazów wykrzyknikowych (np. *ach!*, *niestety!*), partykuł (np. *no!*, *oby!*) i zbliżonych do nich (np. *owszem*, *bynajmniej*);
  - b) niewłaściwych wyrazów wykrzyknikowych (np. *Boże!*, *do diaska!*), pewnych funkcji wołacza (np. *o panie!* *o matko!*) i „dodatkowych sądzących składników językowych” (np. *oczywiście*, *na szczęście*);
2. gesty międzysłowne – tzw. „słowa-pakuły”, czyli wtrącenia pełniące funkcję znaków przestankowych, stosowane często w funkcji impresywnej (np. *prawda*, *tak*, *nieprawda(ż)?*);
3. gesty śródslowne – związane z modyfikacjami słów; celowa deformacja powstaje w chwili wypowiedzenia danego słowa, gdy następuje przesunięcie akcentu (np. inicjalny zamiast paroksytonicznego – *póważnie?*) lub wprowadzenie dodatkowej sylaby akcentowanej (np. *dóskonále!*), nadawca w specyficzny sposób artykułuje głoski albo wykorzystuje akcent iloczynowy (np. *daleeko!* – w sensie ‘bardzo daleko’, wydłużenie czasu trwania głoski; *w tył – zwrt!* – komenda „w tył – zwrot”, w pierw-

⁴ Według definicji F. Ameki, *interiekcje* to w znacznym stopniu „skonwencjonalizowane gesty wokalne [...], które wyrażają stan psychiczny mówiącego, działanie, nastawienie lub reakcję na sytuację (1992, 106; tłum. własne).

⁵ Niektórzy językoznawcy (np. G. Zifonun, H. Steinthal) uznają wykrzykniki za tzw. jednostki interaktywne (*interaktive Einheiten*), nie zaś części mowy (por. Bednarczyk 2014; Steinthal 1881 za: Mayen 1972).

- szej części wydłużenie, w drugiej skrócenie czasu trwania głoski), pauzę wypełnioną dźwiękami artykułowanymi (np. *yy*, *aa*);
4. gesty nieartykułowane – dźwięki paralingwistyczne, oparte na naturalnych odruchach organizmu, m.in. respiracyjnych czy spirantycznych, też rewerberacja, czyli pogłos (np. silny wdech, głośny i przedłużony wdech, przydech, przyspieszony oddech, sapnięcie, westchnienie, chrząknięcie, kaszlnięcie, cmoknięcie, mlaskanie, jęk itp.);
  5. gesty przybierające postać ciszy – zamierzone i umotywowane sensem wypowiedzi gesty interpunkcyjne, modyfikujące komunikat; pauza tzw. psychologiczna (Mikuta 1963), celowe zatrzymanie i niemówienie wzmacniające ekspresję wypowiedzi.

W opozycji do teorii H.G. Meada, J. Mayen twierdzi, że gest foniczny może precyzyjnie oddawać intencję komunikacyjną, której nie sposób przedstawić werbalnie z powodu ograniczeń języka. Pojedynczy gest zastępuje wiele symboli językowych (znaczenia zachowań werbalnych i niewerbalnych nie są wobec siebie redundantne). Co więcej, rozgraniczenie intencjonalności oraz wolicjonalności komunikatów niewerbalnych (por. Wharton 2009) ma istotne znaczenie dla interpretacji zachowań językowych i komunikacyjnych w relacjach międzyludzkich.

WYKORZYSTYWANIE GESTÓW FONICZNYCH W POSTĘPOWANIU LOGOPEDYCZNYM

W postępowaniu logopedycznym gesty foniczne wykonują i logopedzi, i pacjenci, i rodzice/opiekunowie. W zdarzeniach komunikacyjnych wykorzystywane są gesty foniczne, które ze względu na funkcje i znaczenie, jakie pełnią w postępowaniu logopedycznym⁶, można podzielić na:

1. wyrażające chęć nawiązania i utrzymania kontaktu,
2. potwierdzające słyszenie komunikatu,
3. będące wyrazem dialogicznego słuchania⁷,
4. wyrażające stosunek do komunikatu i/lub podmiotu działań diagnostyczno-terapeutycznych,

---

⁶ Podane w niniejszym opracowaniu przykłady dźwiękowych ruchów mimicznych wystąpiły podczas badań przesiewowych oraz zajęć diagnostycznych lub terapeutycznych logopedy z 99 dziećmi (wiek: 3–6 lat) w jednym z łódzkich przedszkoli w 2017 r. (por. Kaźmierczak 2018).

⁷ Według J. Stewarta i M. Thomasa, słuchanie dialogiczne (odmienne od słuchania empatycznego) wymaga zaangażowania i aktywnego uczestnictwa w komunikacji, wzajemności, współdziałania oraz rozszerzania treści usłyszanej od współrozmówcy. Taka postawa skutkuje zacieśnianiem relacji międzyludzkich oraz „lepieniem znaczeń” (Stewart i Thomas 2008).

5. wykorzystywane podczas naśladowania dźwięków pozajęzykowych,
6. wykorzystywane w akuzji⁸.

Gesty foniczne wyrażające chęć nawiązania i utrzymania kontaktu są wyrazem budowanej między logopedą i pacjentem relacji. Proces ten rozpoczyna się od spotkania i zmanifestowania intencji oraz celu interakcji, nie zawsze w formie słownej wypowiedzi. Wykorzystywane w interakcji gesty foniczne nierzadko są powiązane z budowaniem uwagi słuchowej lub niepewnością dotyczącą reakcji odbiorcy na inicjowany dialog, podkreślają autonomię każdego z uczestników zdarzenia komunikacyjnego. Mogą one przybierać różne formy i pełnić wiele funkcji.

Gesty przybierające postać ciszy to oddane za pomocą pauzy właściwej milczeniu, kiedy uczestnik spotkania oczekuje na rozpoczęcie rozmowy przez drugą osobę. Są one powiązane z kodem mimicznym (np. uśmiechem), gestycznym (np. nieznacznym skinięciem głową w stronę drugiego uczestnika spotkania, subtelnym wyciągnięciem ręki, lekkim nachyleniem ciała w stronę rozmówcy), które zastępują lub dopełniają przekaz foniczny i werbalny. Ze względu na autorytet deontyczny solidarności⁹, najczęściej logopeda inicjuje rozmowę i pierwszy przerywa milczenie, przez co może wyzwolić w pacjencie potrzebę lub co najmniej gotowość do podjęcia rozmowy.

Z kolei gesty nieartykułowane (np. wstrzymanie oddechu, dźwięki paralingwistyczne: westchnienie, pomruki, chrząknięcie), międzysłowne artykułowane (np. *yyy, eee, hmm*) lub zleksykalizowane (np. *tak..., no..., no właśnie...*), oddane za pomocą pauzy wypełnionej bądź częściowo wypełnionej, oznaczają milczenie poprzedzone lub zakończone dźwiękiem. Taki gest foniczny informuje o obecności interlokutora, może prowokować do zainicjowania rozmowy, służy koncentracji uwagi odbiorcy, wyrażeniu stanu emocjonalnego lub potęguje ekspresję wypowiedzi następującej po pauzie.

Gesty interiekcyjne w formie wykrzykników apelatywnych są wykorzystywane przez pacjenta podczas powitania (np. *dzieńdoberek*) lub pożegnania (np. *milego dzionka*), wypowiedane zamiast zwyczajowych *dzień dobry* i *do widzenia*. Dowodzą one znajomości zasad etykiety językowej, niosą też ładunek emocjonalny, wyrażają stosunek pacjenta do logopedy i spotkań z nim, informują logopedę o samopoczuciu i (nie)gotowości pacjenta do pracy, wskazują na dobrą atmosferę podczas procesu diagnostyczno-terapeutycznego (poczucie bezpieczeństwa, sympatia, zaufanie itd.), wyrażają też chęć zmniejszenia dystansu z logopedą.

⁸ Termin „akuzja” dotyczy procesu przekształcania się doznań akustycznych w wyobrażeniowe ikony, tj. wizję akustyczną, co jest możliwe dzięki wzrokowo-słuchowemu typowi ludzkiej wyobraźni (Blaustein 2005).

⁹ Szerzej o autorytecie logopedy: epistemicznym (opartym na kompetencjach) oraz deontycznym solidarności (związanym ze wspólnymi celami terapeuty i pacjenta oraz organizacją pomocy logopedycznej) patrz: Kaźmierczak 2016.

Kolejną grupą są gesty foniczne potwierdzające słyszenie komunikatu, które wyrażają skupienie uwagi na przekazie oraz gotowość do odbioru informacji. Zachęcają one nadawcę do kontynuowania wypowiedzi, pełnią rolę zbliżoną do tzw. „reakcji uwagi” (Gordon 1996). Wśród nich można wyróżnić gesty nieartykułowane (np. krótki śmiech, westchnienie, wstrzymanie oddechu), często połączone z uniesieniem głowy oraz jednoczesnym zatrzymaniem wzroku na nadawcy, uniesieniem brwi i zastygnięciem ciała, co jest wyrazem skupienia uwagi na mówiącym, oznaką zadowolenia z obecności nadawcy i jego aktywności komunikacyjnej. Występują tu również gesty artykułowane (np. *a*, *mm*, *aha*, *mhm*) lub zleksykalizowane (np. *tak*, *jasne*, *pewnie*, *oczywiście*), wykonywane przez odbiorcę w toku wypowiedzi nadawcy, ale nieprowadzące do przerwania wywodu – jedno- lub wielokrotne potwierdzenie gotowości do dalszego słuchania wypowiedzi.

Trzecia grupa – gesty foniczne będące wyrazem dialogicznego słuchania, motywują współuczestnika interakcji do aktywności komunikacyjnej w zakresie inicjowania i podtrzymywania dialogu, są dowodem otwarcia się na drugiego człowieka. Gesty te wyrażają gotowość do zamiany ról w dialogu. W bezpośredni sposób nie ujawniają opinii czy sądów nadawcy, mają znaczenie podobne do tzw. „otwieraczy drzwi” (Gordon 1996). Wskazać tu można gesty interiekcyjne zleksykalizowane (np., *rzeczywiście!*, *no tak!*, *ciekawe...*) lub niezleksykalizowane (np. *aha!*, *och!*, *aaa!*), które są dowodem empatycznego słuchania i pozwalają komunikować akceptację nadawcy względem współrozmówcy. W tej grupie występują też gesty interiekcyjne zleksykalizowane (np. *doprawdy?*, *naprawdę?*, *no co ty?*, *tak?*, *skąd wiedziałaś?!*, *ciekawe...*) lub niezleksykalizowane (np. *ooo!*, *yh!?*), gesty śródślowne (np. *napraawdę?*, *taak?*, *ahaaa!*), pozornie wyrażające niedowierzanie i zaskoczenie, a podkreślające trafne spostrzeżenia współrozmówcy. Z dużym entuzjazmem i zaangażowaniem są one stosowane w kontaktach logopedy z młodszymi pacjentami lub rodziców z dziećmi. Okazywanie zainteresowania wybranymi tematami może wpływać na przebieg rozmowy, a pośrednio też ukierunkowywać terapię zgodnie z założonymi przez logopedę celami.

Wiele gestów fonicznych wyraża stosunek nadawcy do komunikatu i/lub podmiotu działań diagnostyczno-terapeutycznych. Te znaki działające słuchowo stanowią ilustrację lub interpretację mowy wewnętrznej, odnoszącej się do omawianego problemu oraz wzajemnych oczekiwań rozmówców. Jest to grupa licznie reprezentowana. Odnotować tu można gesty międzysłowne w formie pauzy właściwej występujące przed sformułowaniem polecenia (np. logopeda: „Spróbuj dotknąć... językiem nosa”) lub jako zapowiedź kolejnego etapu działań (np. „No to teraz będą... zagadki”), mają one na celu podkreślenie kluczowego fragmentu komunikatu. W grupie tej występują również znaki działające słuchowo przybierające postać ciszy, oddane za pomocą pauzy właściwej albo pauzy wypełnionej nieartykułowanymi dźwiękami paralingwistycznymi (np. sapanie, chwilowe wstrzymy-

wanie oddechu, po którym następuje długi wydech) czy dźwiękami niezleksykalizowanymi (np. *eee, yyy, mmm*), które wyrażają zastanawianie się, proces formułowania odpowiedzi lub poszukiwanie pomysłu na rozwiązanie problemu.

Gesty międzysłowne w formie pauzy wypełnionej jednostkami leksykalnymi (np. *chwila..., zaraz..., moment..., wiem...*), artykułowanymi dźwiękami niezleksykalizowanymi (np. *hm, yhm, eee, yyy*) bądź nieartykułowanymi dźwiękami paralingwistycznymi (np. westchnienie, sapanie, jęknienie) służą natomiast wypełnieniu ciszy lub odroczeniu momentu wypowiedzi, mogą one wynikać z obawy przed udzieleniem odpowiedzi, nierzadko też wyrażać zakłopotanie, niechęć pacjenta, jeśli zadanie uznane jest za zbyt trudne lub niezrozumiałe.

Interiekcje (np. *oj!, ups!*), pauza wypełniona artykułowanymi dźwiękami niezleksykalnymi (np. *eee, mmm*) lub gesty równe ciszy w formie pauzy właściwej, często z towarzyszącym przeproszającym uśmiechem i zakłopotaniem – to wyraz reakcji pacjenta na nieprawidłowo wykonane zadanie, świadomość niespełnienia oczekiwań logopedy i gotowość przyjęcia krytyki. Wykorzystanie interiekcji (np. *tak!, okej!, pewnie!*), dźwięków paralingwistycznych (np. serdeczny śmiech) lub gestów śródslownych (np. *taak, doobrze, no właśnie..., ahaaa*) jako potwierdzenia poprawnych odpowiedzi pacjenta lub poprzedzające powtórzenie fragmentu jego trafnej odpowiedzi, stanowi wyraz aprobaty, mający na celu wzmocnienie i zachęcenie pacjenta do kontynuowania wypowiedzi lub podejmowania następnych aktywności. Pośrednio gesty te służą również zwróceniu uwagi na schemat rozwiązywania podobnych ćwiczeń. Stosowanie pauzy wypełnionej nieartykułowanymi dźwiękami paralingwistycznymi (np. sapanie, westchnienie, jęknienie, chrząknięcie), artykułowanymi niezleksykalizowanymi (np. *hm, yh, eee, e-e*), a także interiekcji (np. *nie!*) bądź gestów śródslownych (np. *ojojoojj..., yhhh..., ehhh..., nieee...*) wyraża jawne albo nieudolnie maskowane niezadowolone i frustrację logopedy lub rodzica, gdy ćwiczenie nie zostało poprawnie wykonane przez pacjenta albo terapia nie przynosi zakładanych efektów w przewidywanym czasie. Jednocześnie może to być wyraz wątpliwości logopedy odnośnie do zastosowanej metody bądź techniki i efektywności podobnych ćwiczeń. Użycie interiekcji (np. *hola hola!, zaraz zaraz!, moment!, chwila!, czekaj!, to-to-to...*), pauzy wypełnionej niezleksykalnymi ciągami fonetycznymi (np. *eee, yyy, mmm, hmm*) lub gestów śródslownych (podniesiony ton, większe natężenie dźwięków, przyspieszone tempo mówienia) ma na celu natychmiastowe wstrzymanie lub przerwanie działań wykonywanych przez pacjenta niedokładnie, błędnie albo zbyt szybko. Jest to forma zwrócenia uwagi na właściwe tempo pracy (jeśli było wcześniej demonstrowane i omawiane) oraz na konieczność zmodyfikowania sposobu wykonywanych zadań. Z kolei repliki fonogestyczne (np. *no-no, siup-siup, raz-dwa, raz-raz*) lub gesty śródslowne (np. *..., cooo?; ..., ta-aak?*) w funkcji apelatywnej zachęcają i motywują pacjenta do szybszej pracy, podjęcia próby wykonania zadania lub sformułowania odpowiedzi na zadane

pytanie. Interiekcje (np. *brawo!*, *fantastycznie!*, *ty/sam to zrobileś?!!*) lub gesty śródslowne (z wykorzystaniem akcentu iloczynowego, np.: *taaak!*, *ahaaa!*, dynamicznego, np.: *świetnie!!!* lub skandowania, np.: *do-sko-na-le!*) wyrażają zadowolenie z wykonanego przez pacjenta zadania oraz zrealizowania oczekiwań logopedy lub rodzica, to wyraz dostrzeżenia przez dorosłego niezaobserwowanych wcześniej kompetencji bądź umiejętności pacjenta. Połączone z uśmiechem i stanem radosnego podniecenia interiekcje (np. *latwizna!*, *proste!*, *wiem!*), gesty śródslowne (głównie z wykorzystaniem akcentu iloczynowego, np. *ta daam!*, *he hee!* *latwiizna!*, *prooste!*, *ta!* zamiast *tak*) lub gesty przybierające postać ciszy, oddane za pomocą pauzy właściwej, można odczytać jako wskaźnik wysokiego stopnia zrozumienia wykonywanego zadania, wyraz samozadowolenia pacjenta, oczekującego równocześnie na komplement i równie entuzjastyczną pochwałę ze strony logopedy lub rodzica. Interiekcje (np. *ooo*, *ojoj*, *uuu*) mogą być też wyrazem zrozumienia logopedy dla smutku czy odtwarzanego cierpienia pacjenta (np. po upadku, utracie czegoś) albo fikcyjnego bohatera, okazywanego współczucia po wysłuchaniu relacji z niebezpiecznej przygody.

W przypadku dzieci młodszych gesty foniczne, wykorzystywane do naśladowania dźwięków pozajęzykowych, często stanowią ekwiwalent słowa lub całej wypowiedzi, czasem są stosowane jako dominujący element tzw. „dialogu fonicznego”, któremu towarzyszy pewna umowność. Ponieważ nie każdy uczestnik „rozmowy” potrafi właściwie naśladować dźwięki, nie każdy dysponuje adekwatnymi ich odpowiednikami w mowie wewnętrznej, odbiorca próbuje odczytać intencję i zinterpretować gest foniczny w konsytuacji. Dorosli nierzadko transponują treść komunikatu małego dziecka na zdanie pytające, szukając tym samym potwierdzenia właściwego zrozumienia intencji komunikacyjnej nadawcy. Gesty artykułowane przybierające formę onomatopei są wykorzystywane dla odtwarzania odgłosów, naturalnych dźwięków albo sygnałów (np. *szur*, *chlup*, *brum*, *ko-ko*). Podczas wykonywania ćwiczeń usprawniających narządy artykulacyjne lub odtwarzających czynności prymarne występują dźwięki paralingwistyczne (np. mlaskanie, cmokanie, haust powietrza), również z wykorzystaniem gestów artykułowanych (np. *mniam*, *mmm...* oznaczający coś pysznego), nierzadko z przesadną gestykulacją i mimiką.

Podczas głosowej interpretacji tekstu za sprawą towarzyszących wtórnych emocji (odtworzanych, choć mogą być naprawdę przeżywane), skojarzeń lub wyobrażeń, audialne przedstawienie foniczne przyjmuje postać akuzji. W postępowaniu logopedycznym wizja akustyczna często jest wzmacniana bodźcami wzrokowymi (ilustracjami, gestami, mimiką itp.). Przedstawienie jakiegoś aspektu przekazu ma charakter mimetyczny, a do odtwarzania postaci w trakcie głośnego czytania lub opowiadania stosowane są wszelkiego rodzaju gesty foniczne, które stają się narzędziami pozwalającymi budować fikcyjną sytuację i postaci,

czyli wtórnie dookreślają ich cechy fizyczne, psychiczne oraz rolę i pozycję społeczną. W odróżnieniu od głosowej konkretyzacji tekstu (odtworzenie), podczas interpretacji (kreacja) nadawca wykorzystuje różne elementy werbalne i pozawerbalne, które mają sprawić, by postaci i sytuacje były jak najbardziej prawdopodobne i właściwie rozumiane. Dzięki gestom fonicznym nadawca oddaje swoje wyobrażenie postaci i sytuacji, określa też własny stosunek do wyobrażanej rzeczywistości, ożywia tekst, angażując odbiorcę w opowiadaną lub czytaną historię. Interioryzacja przekazu oznacza wczucie się w sytuację oraz identyfikowanie z fikcyjnymi postaciami, co pozwala też podnosić poziom kompetencji komunikacyjnych w realnym życiu.

PODSUMOWANIE

Przedstawione analizy i przykłady zdają się częściowo przeczyć tezie o pełnieniu przez gesty foniczne funkcji „obudowy” gestów komunikacyjnych (Krupska-Perek 2001). Dźwiękowy ruch mimiczny przez logopedę oraz pacjenta w wieku przedszkolnym jest stosowany w sposób celowy i może pełnić różne funkcje w komunikacji międzyludzkiej, choć – jak każdy inny symbol – jego znaczenie podlega interpretacji zarówno z punktu widzenia nadawcy, jak też odbiorcy. Gest foniczny nie tylko dopełnia znaczenie słowa, podkreśla lub wyjaśnia znaczenie przekazu werbalnego, strukturyzuje przebieg interakcji, niekiedy staje się ekwiwalentem całego komunikatu, ale może też wywoływać wyobrażenia wizualne, gdy pozostaje w pewnym związku z gestem mimicznym (Mayen 1972). Najsilniej oddziałuje, kiedy otwiera wypowiedź, poprzedza słowo wieńczące emocjonalno-myślowy proces. Może też stanowić dźwiękowy ekwiwalent gestu mimicznego lub dopowiadać, wyjaśniać sens zakończonej wypowiedzi albo wzmacniać przekaz językowy, odnosić się do idei wypowiedzi. Może więc występować obok lub niezależnie od słowa (Mayen 1972).

Gest foniczny stanowi interpretację komunikatu między innymi dzięki dookreślającej roli intonacji i innych elementów prozodycznych (Szwajkowska, 2010), które uwyraźniają intencję psychiczną przekazu. Chociaż substancja foniczna jest nietrwała, a gesty foniczne cechuje znaczna dynamika zmian, analiza dźwiękowych ruchów mimicznych pacjentów przedszkolnych w relacji z logopedą (też rodzicem) pozwala wziąć pod uwagę sposoby wyrażania emocji oraz adekwatność gestu fonicznego wobec intencji nadawcy w danej sytuacji komunikacyjnej. Znak działający słuchowo ułatwia identyfikację uczuć i nastrojów, jakie towarzyszą spotkaniu podmiotów logopedycznych, określa możliwość regulowania przebiegu rozmowy i dostosowania się do sytuacji, a także wpływa na jakość stosunków międzyludzkich w interakcji.

BIBLIOGRAFIA

- Amecka F., 1992, *Interjections: The universal yet neglected part of speech*, „Journal of Pragmatics”, 18, s. 101–118.
- Antas J., Majewska M., 2006, *W poszukiwaniu jednostki mowy*, [w:] *Kognitywizm i komunikatywizm – dwa bieguny współczesnego językoznawstwa*, red. W. Chłopicki, Kraków, s. 41–58.
- Bardijewska S., 1977, *O znakach radiowych*, [w:] *Z zagadnień semiotyki sztuk masowych*, red. A. Helman i in., Wrocław 1977, s. s. 119–137.
- Bednarczyk M., 2014, *Klasyfikacje wykrzykników w badaniach polskich i niemieckich*, „Lingwistyka Stosowana”, 11, s. 83–89.
- Blaustein L., *Wybór pism estetycznych*, Kraków 2005.
- Blumer H., 1984, *Spoleczeństwo jako symboliczna interakcja*, [w:] *Kryzys i schizma*, cz. 1, red. E. Mokrzycki, Warszawa, s. 71–86.
- Gordon T., 1996, *Wychowanie bez porażek w szkole*, Warszawa.
- Kaźmierczak M., 2018, *Rola gestów fonicznych w wychowaniu komunikacyjnym dzieci przedszkolnych*, [w:] *Teoria i praktyka logopedyczna. Wybrane zagadnienia*, red. E. Gacka, M. Kaźmierczak, Łódź, s. 129–138.
- Kaźmierczak M., 2016, *Dialogiczna relacja logopedy i pacjenta*, [w:] *Problemy badawcze i diagnostyczne w logopedii*, red. I. Jaros, R. Gliwa, Łódź, s. 9–17.
- Klemensiewicz Z., 1937, *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Kraków.
- Krupska-Perek A., 2001, *Kod językowy a inne składniki aktu komunikacji bezpośredniej*, [w:] *Język w komunikacji*, t. 1, red. G. Habrajska, Łódź, s. 154–164.
- Krzemiński I., 1986, *Symboliczny interakcjonizm i socjologia*, Warszawa.
- Lejzerowicz M., 2003, *Koncepcja jaźni George’a Herberta Meada a teoria innego Alfreda Schüta*, „Studia Philosophiae Christianae”, 2, s. 303–328.
- Mayen J., 1972, *O stylistyce utworów mówionych*, Wrocław.
- Mead G.H., 1975, *Umysł, osobowość i społeczeństwo*, tłum. Z. Wolińska, Warszawa.
- Mikuta M., 1963, *Kultura żywego słowa*, Warszawa.
- Steinthal H., 1881, *Abriss der Sprachwissenschaft*, t. 1, Berlin.
- Stewart J., Thomas M., 2008, *Słuchanie dialogiczne: lepienie wzajemnych znaczeń*, [w:] *Mosty zamiast murów*, red. J. Stewart, Warszawa, s. 234–256.
- Szwajkowska A., 2010, *Za gestem fonicznym stoi prozodia*, [w:] *Rozmowy o komunikacji 4. Metodologia i praktyka komunikacji społecznej*, red. G. Habrajska, Łask, s. 37–48.
- Wharton T., 2009, *Pragmatics and non-verbal communication*, New York.
- Załaźnińska A., 2014, *Gest jako nośnik intencji i znaczeń – pragmatyczne funkcje korelatu słowno-gestycznego*, [w:] *Semantyczne i pragmatyczne aspekty komunikacji. Od deminutywów do gestów*, red. W. Pskit, Łódź, s. 101–115.
- Załaźnińska A., 2006, *Niewerbalna struktura dialogu*, Kraków.